

Јован Чудомировић

САМОСТАЛНЕ УСЛОВНЕ КЛАУЗЕ: МЕЋУЗАВИСНОСТ ГРАМАТИКЕ И ПРАГМАТИКЕ*

У раду се испитују својства клауза које имају форму условних, а употребљавају као самостални искази, попут *Ако имате ситно, Каг би бар почела киша!* и сл. Анализа показује да овакве клаузе могу имати комуникативне функције учтиве молбе, жеље или ламента, као и да је тип говорног чина који се њима изводи одређен типом услова који се изражава одговарајућом зависном условном клаузом. У другом делу рада разматрају се различите теоријске импликације оваквих налаза, пре свега у вези са схватањем категорија субординације и координације.

Кључне речи: условне клаузе, инсубординација, епистемички став, говорни чинови.

This paper examines the properties of clauses which have the form of conditional clauses, but function as complete utterances on their own, e.g.: *Ako imate sitno* 'If you have spare change (please)', *Kad bi bar počela kiša* 'If it started raining at least' etc. Analysis shows that such clauses function as polite requests, wishes or laments, and that the type of speech act performed by an insubordinate conditional clause is determined by the type of conditional expressed by the corresponding subordinate conditional clause. In the second part of the paper, the different theoretical implications of these findings are considered, mainly those regarding the categories of subordination and coordination.

Key words: conditional clauses, insubordination, epistemic stance, speech acts.

1. УВОД

1.1. ПРЕДМЕТ РАДА И ЊЕГОВА СТРУКТУРА. Циљ овог рада јесте да опише и из синтаксичке и семантичко-прагматичке перспективе расветли један тип конструкције у српском језику: реч је о конструкцијама које имају облик условне клаузе, али се од типичних условних клауза на функционалном плану битно разликују, јер чине заокружен и самосталан исказ. Такви су нпр. искази *Ако можете да се померите* (= 'Молим Вас да се померите'), *Ако имате ситно* (= 'Молим Вас да ми платите ситнијим новцем / тачан износ'), *Каг би бар пала киша!* (= 'Заиста желим да падне киша') и сл.

Функционална разгранатост условних клауза добро је позната и постоји значајан корпус радова посвећених различитим типовима условних клауза (Musić 1898; 1899; 1900; Ivić 1983; Katičić 1984–1985; Vasić 2000; 2011; DANCYGIER – TRNAVAS 2007; КОВАЧЕВИЋ 2011; 2015a; 2015b; ВОЈВОДИЋ 2018; МОСКОВЉЕВИЋ ПОПОВИЋ 2018; ЧУДОМИРОВИЋ 2019 и др.). Међутим, сва ова литература бави

* Рад је настао у оквиру пројекта *Српски језик и његови ресурси: теорија, опис и примене*, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије (бр. 178006). Делови резултата овог истраживања претходно су саопштени на 48. *Научном сасијанку славистиа у Вукове дане*, који је одржан од 13. до 15. септембра 2018. на Филолошком факултету Универзитета у Београду, и на 16. *Конференцији Славистичке асоцијације за когнитивну лингвистику* (16th Slavic Cognitive Linguistics Association Conference), која је одржана од 12. до 14. октобра 2019. на Универзитету Харвард.

се условним клаузама које модификују неку другу синтаксичку јединицу и само заједно са њом чине целовит исказ, или служе као ограде, коментари и сл., док примерима какве смо навели – у којима су по форми условне клаузе заправо осамостаљене, тј. функционално независне – досад, колико нам је познато, није посвећивана значајнија пажња. Изузетак представља истраживање М. Продановић (PROĐANOVIĆ 2014), где се констатује да се самосталне условне клаузе појављују са функцијом изражавања захтева и молбе,¹ али се њихова употреба не разматра детаљније (в. PROĐANOVIĆ 2014: 204).

У наставку овог одељка изложићемо налазе из досадашњих истраживања условних клауза који су релевантни за наш рад (1.2), изложити теоријски оквир на који ће се ослањати наша анализа (1.3–1.4) и корпус на ком је истраживање спроведено (1.5). Након тога, у одељку (2) саопштићемо резултате анализе, у одељку (3) размотрићемо различита питања која ови резултати отварају, а у одељку (4) изнети главне закључке.

1.2. УСЛОВНЕ КЛАУЗЕ И ТИП УСЛОВА / ЕПИСТЕМИЧКИ СТАВ. Као кључни параметар у литератури о условним клаузама у српском издваја се, пре свега, тип услова, који може имати различит број вредности: две, три или четири. Тако М. Ивић (1983: 146–151) разликује *евенџуално реалан* (реченице с *ако/уколико*) и *иреалан* услов (реченице с *каг(а)* и *га*), а на овакав приступ ослањају се и Пипер и Клајн (2013: 518–519) када условне реченице деле на *реалне* и *иреалне*. Три типа услова разликује Маретић (1963³: 548–550),² као и Ковачевић (2011; 2015а; 2015б). Три основне вредности – *реални*, *поштенцијални* и *иреални* услов – разликује и Поповић (2016¹⁶: 328–330), али помиње и *евенџуални* услов, који се изражава са *ако* и потенцијалом (Поповић 2016¹⁶: 329). Између наведених двочланих и трочланих подела нема суштинске разлике, јер оне двочлане унутар клауза с *каг(а)* и *га* праве разлику између оних које не искључују остварење ситуације означене условном клаузом и оних које га искључују, што одговара разлици између потенцијалног и иреалног услова у трочланим поделама.

Четири равноправна типа услова – *реални*, *евенџуални*, *поштенцијални* и *иреални* – издваја Катичић (1984–1985).

Из изложеног се може закључити да је у литератури доминантно схватање које у крајњем исходу разликује три различита случаја – остварење услова се „може реално очекивати” (Поповић 2016¹⁶: 328, тзв. реални услов), само је теоретски могуће, али говорник с њим не рачуна (потенцијални услов) и остварење услова је немогуће (иреални услов) – без обзира на то да ли се

¹ Ауторка, заправо, не говори о молби, него о жалби, али се из инструмента који је коришћен у истраживању (PROĐANOVIĆ 2014: 56) и одговора који су добијени види да су испитаници текст који је коришћен као стимулус често интерпретирали тако да су реализовали говорни чин молбе, а не жалбе (в. нпр. PROĐANOVIĆ 2014: 159–163).

² Прецизности ради, треба рећи да Маретић овде не користи термине *пошћих услова* или *врсћих услова*, већ говори само о „разредима” погодбених реченица, и то о четири таква разреда. Реч је, ипак, о три типа услова, јер његов први, трећи и четврти разред одговарају ономе што се традиционално, по угледу на граматике латинског, назива *реалним*, *поштенцијалним* и *иреалним* условом (тим редом), док у Маретићев други разред спадају случајеви у којима се „и облику погодбене реченице изгиче догађај који доиста јест” (МАРЕТИЋ 1963³: 548), као у примеру *Ако ћијем, за своје новце ћијем* (МАРЕТИЋ 1963³: 548).

три типа услова изводе „директно” (као што чине Маретић или Поповић) или се најпре издвајају два основна типа, а затим се унутар другог разликују потенцијални и иреални подтип (као што чине М. Ивић и Пипер и Клајн). Ми ћемо се у овом раду ослањати на термине *реални*, *појенцијални* и *иреални* услов у оном значењу у ком се ти термини користе у трочланим поделама, при чему, за разлику од неких аутора (КАПЋИЋ 1984–1985: 341; КОВАЧЕВИЋ 2015а: 186–187) у реални услов убрајамо и конструкције са *ако* и потенцијалом, следећи аргумент који је раније изложени у прилог таквом решењу (ЧУДОМИРОВИЋ 2019): да је у конструкцијама у којима је у аподози императив или императивна конструкција могуће у протази употребити *ако* и потенцијал, али не и *кад* и потенцијал (уп. *Ако би ме појражила, нека сачека* : *??Кад би ме појражила, нека сачека*, в. ЧУДОМИРОВИЋ 2019: 264–265).

Разликовање реалног услова, с једне стране, од потенцијалног и иреалног узетих заједно, како чини М. Ивић разликовањем „евентуално реалног” и „иреалног” услова, одговара двама вредностима категорије *еписџемичкој сџава* (енг. *epistemic stance*), коју је увео Филмор (1990). Еписџемички став може бити позитиван – ако говорник узима да је остварење неке тренутно нереализоване ситуације извесно, неутралан – ако није сигуран да ли ће се ситуација остварити (као код реалног услова), или негативан – ако сматра да је њено остварење мало вероватно или немогуће (као код потенцијалног и иреалног услова) (в. DANCYGIER 1999: 45–46). У овом раду ћемо надаље, кад треба супротставити реални услов, с једне стране, потенцијалном и иреалном, с друге, користити термине *неујтралан* и *нејативан еписџемички сџав*, не само зато што су једноставнији од оних које користи М. Ивић него и зато што се јасно разликују од традиционалних назива за типове услова, па су у том смислу погоднији да се избегну потенцијалне термилошке двозначности.

1.3. КОНСТРУКЦИЈЕ СА УСЛОВНИМ КЛАУЗАМА И ПОЈАМ ИНСУБОРДИНАЦИЈЕ. Што се тиче структуре конструкција са зависним условним клаузама, у овом раду ослањамо се на комуникативно-граматички приступ анализи реченице (Поповић 1996; 2016¹⁶). То значи да, у начелу, зависну клаузу посматрамо као синтаксичку јединицу која има конституентску функцију *унујар* неке више јединице, чији је *сџрукџурни гео* (тако се, према овом приступу, у примеру *Јавићу ићи се ако будем сџијао* условна клауза третира као део независне клаузе „јавити се” и унутар ње има функцију одредбе услова, уп. Поповић 2016¹⁶: 309, 328–330). (У одељку 3.3. коментаришемо мање типичне случајеве, у којима је, сматрамо, прикладнији другачији третман.)

Појава да конструкције са обележјима субординираних јединица стичу синтаксичку и комуникативну самосталност последњих година привлачи значајну пажњу у типолошким истраживањима, нарочито након студије Н. Еванса (EVANS 2007), који је ову појаву први означио термином *инсубординација* (енг. *insubordination*), дефинишући тај термин као „независну употребу онога што на први поглед изгледа као формално зависна клауза” (EVANS 2007: 367).³ Следећи овакво одређење инсубординације, Калтенбек (KALTENBÖCK

³ У оригиналу: „... the main clause use of what, on prima facie grounds, appear to be formally subordinate clauses” (EVANS 2007: 367).

2016) показује да у енглеском постоје две основне функције инсубординираних условних клауза: перформативна (која, конкретније, може бити директивна, оптативна и екскламатиивна) и елаборативна (која се реализује као функција коментара, разјашњења, процене и сл.).

1.4. Говорни чинови и учтивост. Приликом анализе комуникативне функције самосталних („инсубординираних“) условних клауза ослањамо се на теорију говорних чинова (AUSTIN 1962; SEARLE 1969), а посебно на Серлову класификацију говорних чинова (SEARLE 1976) и појам услова прикладности за извођење говорног чина (AUSTIN 1962; SEARLE 1969: 57–68). Међу различитим врстама услова прикладности, Серл издваја и тзв. припремне услове – елементе односа између говорника и саговорника који морају бити испуњени да би говорни чин био прикладан. Тако су, на пример, припремни услови за говорни чин обећања ови: (1) саговорник би више волео да говорник учини него да не учини оно што је предмет обећања, и говорник верује да је тако; (2) ни за говорника ни за саговорника није очигледно да би говорник извео оно што је предмет обећања сам од себе, тј. без обећања (в. SEARLE 1969: 58–59).

Осим теорије говорних чинова, за нашу анализу важна је и теорија учтивости П. Браун и С. Левинсона (BROWN – LEVINSON 1987). Према овој теорији, сваки говорни чин потенцијално угрожава и говорников и саговорников *образ*, тј. нашу јавну слику о себи (BROWN – LEVINSON 1987: 61), и то како његов позитивни аспект – жељу да будемо прихваћени и да други препознају и уваже наше потребе, тако и његов негативни аспект – потребу да будемо слободни и да други не ограничавају наше поступке (в. BROWN – LEVINSON 1987: 61–62). У складу с тим се, између осталих, разликују и стратегије позитивне (BROWN – LEVINSON 1987: 101–129) и негативне учтивости (BROWN – LEVINSON 1987: 129–210), при чему је кључна стратегија негативне учтивости тзв. конвенционална индиректност: што је исказ индиректнији, доживљава се као учтивији (в. BROWN – LEVINSON 1987: 132–143).

1.5. Корпус. Корпус за ово истраживање чини 112 примера самосталних условних клауза (СУК) прикупљених из различитих извора. Највећи број примера – 96 – потиче са интернета: са форума и дискусионих група, друштвених мрежа и са сајтова различитих електронских медија, а мањи део и из књижевних дела доступних на интернету. Знатно је мањи број примера које смо сами забележили (9), било у спонтаној усменој комуникацији (5) или у приватној електронској комуникацији (4). Најзад, до мањег броја примера (7) дошли смо и претрагом Електронског корпуса српског језика (ЕКСЈ).⁴ Јединица ексцерпције била је самостална условна клауза у *конијекцију*, јер је комуникативну функцију, а и друге аспекте употребе СУК, као и независних клауза уопште, могуће разматрати само ако се узме у обзир контекст у ком су употребљене.

⁴ Будући да је већина примера у ЕКСЈ (<https://korpus.matf.bg.ac.rs>) из новина и других штампаних извора, а корпус *srWac* (<http://nlp.ffzg.hr/resources/corpora/srwac/>) ограничен је само на домен *.rs* (што искључује друштвене мреже, као и значајан број сајтова изван домена *.rs*), одредили смо се да примере претражујемо директно на интернету, тим пре што су клаузе које су предмет овог рада довољно специфичне да аутоматска претрага корпуса не чини налажење грађе битно лакшим од претраге на интернету.

Прегледности ради, примере наводимо ћирилицом (примере који су изворно на латиници транслитеровали смо). Уз сваки пример дата је скраћеница којом се упућује на врсту извора (списак скраћеница налази се на крају рада).

2. Анализа

2.1. ФОРМА САМОСТАЛНИХ УСЛОВНИХ КЛАУЗА. Анализу формалних особина СУК започећемо са неколико типичних примера:

- (1) Двеста, двеста педесет грама. *Ако можеће ѿанко.* (УК)
- (2) Сада молба: *ако бисте на ѿроскомидији моћи да ѿоменете име С.* (И-Ф)
- (3) *Кад би макар наслућило колико је он ѿошребнији мени него ја њему у овој ноћи. Али већ смо на другој страни улице [...]* (И-НП)
- (4) *Да ми је једном у живоћу добићи седмицу на лоћу.* (И-ДМ)
- (5) *Кад бих само знао зашћо је ѿо урадила...* То питање ће ме прогонити цео живот. (И-НП)
- (6) *Ех, да нам је данас енићузијазам оснивача и доброћвора Новосадске ѿрћовачке омладине.* (И-ДМ)
- (7) *Ех, да је среће да нисмо ни били заједно.* (И-НП)
- (8) Немачка артиљерија тукла је паклено Рам, Горицу и Орљак [...]. *Да смо бар имали један мићраћез!* (И-КТ)
- (9) [Наставак претходног примера.] *Да је ћукао бар један ѿоћ!* (И-КТ)
- (10) О, тако сам гладан! *Да бар имам нешћо за јело!* (И-КТ)

Као што се из наведених примера види, СУК на формалном плану имају два битна својства карактеристична за зависне клаузе:

- почињу везником (*ако*, *кад* или *да*), који се не може изоставити нити променити место, а карактеристичан је за различите типове зависних условних клауза;
- облик предиката показује исту врсту ограничења као и код зависних условних клауза: са везником *ако* он се појављује у презенту (1) и потенцијалу (2), са везником *кад* само у потенцијалу ((3), (5)), а са везником *да* у презенту ((4), (6), (7), (10)) или перфекту ((8), (9)).

Наравно, код типичних зависних условних клауза (ЗУК) могуће су и неке комбинације везника и облика предиката којих у нашој грађи нема – нпр. клаузе са везником *ако* и футуром I или перфектом. Овде је, међутим, битно то да све комбинације везника и облика предиката које налазимо у нашој грађи одговарају некој од комбинација типичних за ЗУК. Тако примери (1) и (2) формално одговарају ЗУК за реални услов, примери (3) и (4) онима за потенцијални услов, а примери (5)–(10) онима за иреални услов.

Треба приметити и то да условне клаузе у примерима (4), (6) и (7) представљају конструкције посебног типа. Конструкције типа *Да ми је једном у живоћу добићи седмицу* (4) одликују се посесивним дативом којим се по правилу упућује на говорника или групу којој он припада, глаголом *јесам/бићи* као предикатом и субјектом реализованим инфинитивном глаголском јединицом, заменљивом конструкцијом са *да* и презентом (уп. *Да ми је једном у живоћу да добијем седмицу*). Иако је формално предикат оваквих конструкција у презенту, за њихову функцију важнији је вид глагола од којег се образује субјекатска јединица него вид и облик предиката (зато је у оваквим

конструкцијама епистемички став и даље неутралан, тј. услов је потенцијалан: у примерима типа *Да ми је га једном добијем седмицу, ништа више не бих тражио* говорник начелно сматра могућим да некада добије на лоту, колико год то мало вероватно било).

Конструкције типа *Да нам је данас њихов ентузијазам* (уп. (6)) и *Да је среће да нисмо ни били заједно* (7) одликују се егзистенцијалном конструкцијом са глаголом *јесам/бићи* и субјектом у номинативу (6) одн. егзистенцијалном конструкцијом са глаголом *јесам/бићи* и субјектом у генитиву, с клаузалном допуном (7). Уз то, конструкција у примеру (6) садржи и посеивни датив истог карактера као у примеру (4).

У вези с конструкцијама какве налазимо у примерима (4), (6) и (7) треба рећи и то да оне, по свему судећи, воде порекло од оптативних *га*-конструкција, као, уосталом и условне клаузе са *га* уопште (в. Павловић 2013: 326–340). Пипер (2007: 88–89) овакве конструкције убраја у оптативне екскламативне реченице и примећује да је код њих могуће реконструисати садржај типа ‘све би било друкчије’, али их не доводи експлицитно у везу с условним конструкцијама. Имајући све то у виду, може се поставити питање колико је уопште оправдано овакве клаузе проглашавати условнима. Наше је мишљење да јесте, зато што оне у савременом језику имају своје зависне корелате, тј. могу се у неизмењеном облику појавити као ЗУК унутар више, независне клаузе (уп. *Да нам је данас њихов ентузијазам, било би нам мнооо лакше, Да ми је једном у живоју добићи на лојоу, све бих проблеме решио* и сл.), па, из савремене перспективе, чине део система условних клауза.

Поред описаних сличности са ЗУК, СУК одликују и две битне формалне разлике. Једна је да, за разлику од ЗУК, СУК немају синтаксички надређену, вишу јединицу чијој структури припадају: као што се из наведених примера види, оне се употребљавају самостално, а не као део неке шире синтаксичке јединице. Једино је у примеру (2) СУК део ширег исказа, али се ни ту не би могло тврдити да је било чему структурно подређена, већ да је равноправна са првим делом исказа (уп. *Сада имам једну молбу, а то је...*).

Начелно, могло би се тврдити да је самосталност клауза које су предмет овог рада само привидна и да су оне подређене неком елидираном садржају. Али такво објашњење не би било убедљиво, јер у непосредном контексту по правилу нема садржаја на основу ког би се претпостављени елидирани део структуре лако и недвосмислено реконструисао. Узмимо за илустрацију пример (1): ако претпоставимо да је употребљена условна клауза зависна, с тим што је остатак више клаузе елидиран, није јасно како би тај елидирани део тачно гласио: *Ако можеште њанко, бићу Вам захвалан*, или *...молим Вас да исечеште њанко*, или *...значило би ми да то учиниш*, или на неки други начин. Елипса обично подразумева да је садржај који се елидира макар делимично доступан у непосредно претходном или потоњем контексту, што са СУК није случај.

Осим тога, СУК се од ЗУК разликују и по томе што могу са независним клаузама формирати специфичан тип координативних конструкција:

- (11) Хитно ми треба да се превезе једна фотеља па *ако имаше слободно возило да пошљеште...* (И-НП)

(12) Нажалост, има мултиплу склерозу, па *ако бисте моли да се њомолише за њено здравље.* (И-Ф)

Начелно, могло би се тврдити да се координација овде не остварује са условном клаузом, већ са оним што она имплицира, те да се зато не може тврдити да се СУК координирају с независним клаузама. Иако је оваква анализа конструкција у примерима (11) и (12) свакако могућа, сматрамо да постоје добри аргументи и за гледиште које овде заступамо (поред оних које смо претходно навели у прилог тврдњи да СУК нису синтаксички подређене некој елидираној структури).⁵

Наравно, овако интерпретирани примери (11) и (12) и даље не би представљали типичне случајеве координације. Кључно својство које их разликује од типичне координације независних клауза, осим чињенице да један део конструкције има форму зависне клаузе, јесте разнородност комуникативних функција које њихови делови обављају, јер се првим изводи обавештење, а другим молба. То значи да би овде могла бити реч само о примерима специфичне, хетерофункционалне координације (Роровић 2003; за примере хетерофункционалне координације клауза в. Роровић 2003: 5–6; Чудомировић 2015: 113–117, 157–162), тј. координације при којој чланови напоредне конструкције имају различите функције, а тако координиране клаузе могу показивати одређени степен функционалне асиметрије (уп. Чудомировић 2015: 391), па су ове конструкције и по томе другачије од типичног напоредног односа.

Но без обзира на то да ли се примери (11) и (12) третирају као координација независне клаузе и СУК или не, они, сматрамо, и даље сведоче о специфичности СУК у поређењу с типичним ЗУК, јер се типичне ЗУК не би могле појавити у оваквој конструкцији с напоредним везником а да се притом таква конструкција не осећа као недовршена (уп. нпр. – *Да ли ћеш ситићи на време? – Позваћу њакси, ња ако буду одмах имали слободно возило...*,

⁵ Најпре, иако се може претпоставити да је за интерпретацију примера какви су (11) и (12) неопходно реконструисати формално нереализовану аподозу, чији би се садржај могао формулисати као ‘молим Вас да пошаљете слободно возило’ (11) одн. ‘молим Вас да се помолите за њено здравље’ (12) – структуре у примерима (11) и (12) немају карактер недовршености: у примеру (11) јесте употребљена тротачка, али би се она могла заменити тачком а да читав пример остане једнако прихватљив, као што је, уосталом, случај с примером (12). Да ове структуре нису недовршене, може се показати и тако што ћемо покушати да тај имплицирани садржај експлицирамо. Ако изведемо такав тест, добијамо следеће исказе: *Хишњо ми треба да се превезе једна фошеља, ња ако имаше слободно возило да њошаљешје, молим вас да ња њошаљешје* одн. *Има мултиплу склерозу, ња ако бисте моли да се њомолише за њено здравље, молим Вас да се њомолише*. Овакви искази, међутим, нису сасвим еквивалентни онима из примера (11) и (12), јер су директнији од њих, а могу деловати и редундантно. Другим речима, садржај претпостављене аподозе у овим случајевима не мора се интерпретирати као елидирана структура која се мора реконструисати на основу сигнала недовршености и контекста (уосталом, у овим примерима и нема ширег контекста, али је комуникативна функција СУК упркос томе очигледна), већ се може претпоставити да су се СУК у извесној мери већ конвенционализоване за изражавање овог типа директива, тј. да су реанализиране као носиоци овакве, комуникативне, а не конституентске функције (в. EVANS 2007 за овакво објашњење истог типа конструкције у енглеском). То им, онда, и омогућава да се појаве у конструкцији са напоредним везником и независном клаузом. Дакле, имплицирани садржај свакако постоји као део интерпретације значења исказа, али се не мора сматрати (елидираним) делом синтаксичке структуре реченице.

где се тротачка као сигнал недовршености не би могла изоставити, а реконструкцију аподозе са значењем ‘хоћу / стићи ћу’ чини нужном и контекст општег питања, које у структури одговора захтева елемент са значењем потврђивања или одрицања).

2.2. Функције самосталних условних клауза

2.2.1. КЛАУЗЕ СА АКО. Формалне специфичности СУК које смо описали у претходном одељку јасно сугеришу да се те клаузе на функционалном плану понашају самостално, као независне, иако имају форму зависних. У овом одељку то ћемо детаљно проверити, почев од примера с везником *ако*.

- (13) Колон је осетио да је на њему, као једином присутном званичнику града, да преузме ситуацију у своје руке. [...] „*Ако бис'те били љубазни да се померит'е, даме и јос'ого*. Померите се, молим. Померите се. Идемо одавде, молим.” (ЕКСЈ)
- (14) Ускоро у мој дом стиже штене пекинезера, па *ако бис'те мо'ли мало више да ме ујозна'те са нарави и карак'терис'тикама ове расе*, [...] Хвала и поздрав, Тодор. (И-Ф)
- (15) Отац Станислав је прочистио своје грло. *Ако смем да вас њрекинем*. Дру је погледао у њега збуњено. (И-КТ)
- (16) Да ли је могуће студирање на некој руској Војној академији? *Ако можете да ми кажете све што знате о њој...* (И-Ф)
- (17) – Ја сам код куће, зовите кад год Вам одговара – *Ако можете Ви мене да јозовите, из њојозна'тој разлоја телефон ми не дозвољава јозиве*. (ПЕК-ТП)
- (18) Извините, све је попуњено. *Ако можете неки друји дан*. Данас је гужва. (И-КТ)
- (19) Сто седамдесет... *Ако имате ситно*. (УК)
- (20) С тим се, поштовани господине министре, обраћам Вама са великом молбом, *ако бис'те ме удос'јојили јодршке код јос'и. ујравника Обласне ујраве у Варшави*. (И-КТ)

Ни у једном од наведених примера истакнуте условне клаузе немају функцију типичну за зависне клаузе. Рецимо, у примеру (13), клаузом *Ако бис'те били љубазни да се померит'е, даме и јос'ого!*, не спецификују се околности под којима се може остварити нека радња, нити се износе премисе које условљавају неки закључак, већ се изводи самосталан и заокружен говорни чин – присутнима се упућује молба.⁶ Слично томе, у примеру (17) говорница истакнутом клаузом не прецизира околности које омогућавају да телефон не дозвољава позиве, већ захтева од саговорника да нешто учини, док наставак исказа доноси образложење за такав (посебно учтив) захтев. Или, у примеру (19), клаузом *Ако имате ситно* не износи се услов под којим цена износи 170 (та цена, наравно, не зависи од тога има ли саговорник ситно или не), већ молба муштерији да плати тачан износ. Исто важи и у осталим при-

⁶ Реченица која следи у наставку – *Померит'е се* – формално би се могла третирати као парцелисана аподоза, али је убедљивије третирати је као засебан директив, будући да би СУК у датом примеру била могућа и интерпретирала би се на потпуно исти начин и са реченицом *Померит'е се* и без ње. Другим речима, реченице *Ако бис'те били љубазни да се померит'е, даме и јос'ого*. *Померит'е се, молим*, требало би, сматрамо, третирати као два директива, од којих је први уздржанији и учтивији, а други директнији, а не као један директив (чија се реализација условљава постојањем могућности да се саговорници помере).

мерима – у свима истакнута клауза има комуникативну (а не конституентску) функцију и конституише говорни чин, и то, у свим случајевима, директив.

По томе што не спецификују услове под којима се реализује нека друга ситуација, овакве клаузе сродне су условним клаузама с неконсекутивном аподозом (VASIĆ 2000; в. и VASIĆ 2011) – посебном типу условних клауза за које је карактеристично да између протазе и аподозе нема директне каузалне зависности (*Ако хоћеш да телефонираш, телефон је у његовој кочици, Ако је он њане, онда сам ја Бизмарк* и сл., уп. VASIĆ 2000: 180, 182). Ипак, од оваквих клауза СУК се битно разликују по томе што се уобичајено реализују без икакве надређене структуре и самостално конституишу исказ типа директива. Осим тога, кад би у примерима (13)–(20) аподоза постојала, између ње и садржаја условне клауза постојала би јасна и директна каузална веза (уп. *Ако имаше сићно, дајте ми*, где први део више није СУК, него ЗУК која спецификује услов под којим се може реализовати ситуација давања), што код клауза с неконсекутивном аподозом није случај.

Да СУК конституишу говорни чин, види се и по томе што би у свим примерима најближа парафраза истакнутих клауза била – независна клауза са глаголима типа *молиш*, *желиш* или *хиташ*: *Ако бисте били љубазни да се њоме...* → *Молим вас да се њоме...* (13); ... *иа ако бисте моли мало више да ме упознајте са нарави и карактеристикама ове расе* → ... *иа вас молим да ме упознајте...* (14); *Ако смем да вас прекинем* → *Хиташ бих да вас прекинем* (15); *Ако можете да ми кажете све о њоме* → *Молим вас / Желео бих да ми кажете све о њоме* (16) итд.

Према Серлу (SEARLE 1976: 11), илокуциона поента директива јесте да треба да изазову / подстакну саговорникову акцију. Притом, у нашим примерима није реч о било каквом типу директива, већ увек о директивима који су формулисани посебно учтиво, па бисмо их могли одредити као *молбе* или, још прецизније, *учтивне молбе*.

Говорећи из перспективе теорије учтивости (BROWN – LEVINSON 1987), овде говорник, истичући хипотетичност ситуације употребом условне конструкције, чини своју молбу индиректним него што би била да условна конструкција није употребљена. А исти ефекат има и употреба потенцијала, као и модалне конструкције. Сва наведена средства могу се, притом, комбиновати, па се тако у наведеним примерима индиректност постиже:

- само употребом условне конструкције, у примеру (19);
- условном конструкцијом и потенцијалом ((13), (20));
- условном конструкцијом и модализованим предикатом, при чему је модални глагол у презенту ((15)–(18));
- условном конструкцијом и модализованим предикатом, при чему је модални глагол у потенцијалу (14).

Од 112 примера СУК у нашем материјалу, њих 48 је са везником *ако* и функцијом изражавања учтиве молбе. Међу њима, 39 су примери модализованих клауза, са модалним глаголом у презенту (32) или потенцијалу (7), у шест примера реч је о клаузама с пунозначним несвршеним глаголом као предикатом, у презенту (5) или потенцијалу (1), а у три случаја налазимо клаузе с копулативним предикатом (у сва три случаја копулативни глагол је у потенцијалу).

Од свих наведених средстава, чини се да индиректности исказа највише доприноси форма условне конструкције, јер тако формирани искази делују индиректније (и, самим тим, учтивије) од одговарајућих варијанти без условне конструкције. Другим речима: *Ако имајте...* учтивије је од *Имајте ли?*, *Ако бисте моли...* учтивије је од *Да ли бисте моли...?* итд. Наравно, кад се условна конструкција остави по страни, модализовани предикат чини исказ индиректнијим од копулативног или простог глаголског предиката, а облик потенцијала доприноси индиректности више него презент. На тај начин се унутар класе СУК формира скала индиректности, тако да су најиндиректније оне СУК са модализованим предикатом и модалним глаголом у потенцијалу, а најмање индиректне оне с копулативним или простим глаголским предикатом у презенту.

Стога, закључујући овај одељак, можемо рећи да је функција СУК са везником *ако* да изразе посебно учтиву молбу, а наведени примери сугеришу и које су типичне околности у којима се оне користе: реч је или о томе да између саговорника постоји велика дистанца, јер говорник не зна саговорников идентитет ((14), (16)), или о томе да постоји асиметрија моћи ((19), (20)), а слично је и с примером (17), где је реч о разговору између професора и његове некадашње студенткиње). А осим дистанце, битан фактор је, наравно, и формалност ситуације (в. примере (13) и (20)). Реч је, дакле, о факторима који су у литератури већ идентификовани као битни за избор између различитих начина обраћања (в. RADOVANVIĆ 1986).

2.2.2. КЛАУЗЕ СА КАД И ДА. За разлику од СУК са везником *ако*, СУК са везницима *кад* и *да* имају илокуциону снагу експресива. Размотримо најпре примере са свршеним глаголом у предикату одн. субјекатској јединици, тј. оне који по форми одговарају ЗУК за потенцијални услов.

- (21) „Наравно. Имаш петнаест година. Попела си се четрнаест спратова...“ [...] „*Кад би ме макар једном ђустила да обавим своје дневне дужности не размисљајући о томе шта ћеш следеће да најравиш.*“ (И-ДМ)
- (22) Веруј ми да ја не могу да дам толике паре, *кад бисмо некако ђроцли јефтиније.* (И-Ф)
- (23) Шта нам то вреди кад немамо чиме да обрађујемо земљу. *Кад би нам неко ђо-моћао да за ђрву руку куйимо барем фрезу за обраду земље.* Кошта око 8.000 куна или 1.100 евра. (И-НП)
- (24) *Да ми је да једном оџворе неки сајџи на коме ће ђисајџи само ђровјерене информације,* па макар сваку нову чекао по пуних 7 дана. (И-НП)
- (25) *Да ми је да видим своје хаљине у ђариским излозима* (И-НП)
- (26) У Србији нема “наравно” и “не приличи”. :D Не можеш ти контролисати децу. *Да ми је да једном у живоџу одем на венчање без сморене деце која вришџе, буше балоне, ђрче исџод сџола и завлаче се свуда [...]* (И-Ф)

Илокуциона поента експресива јесте да изразе одређено емотивно стање, а у свим наведеним примерима то емотивно стање могло би се одредити као *жеља* – у свим случајевима СУК означава хипотетичку ситуацију која има следеће битне карактеристике: (1) говорнику је веома стало да се та ситуација оствари; (2) њено остварење није под говорниковом контролом; (3) говорник њено остварење сматра мало вероватним, али не и немогућим.

Притом, жеља за остварењем хипотетичке ситуације није нужно усмерена на ту ситуацију као такву, већ на неко стање које би њеним остварењем било омогућено или директно проузроковано, што значи да СУК у овим случајевима задржавају нешто од своје изворно условне семантике.⁷ Тако, рецимо, у примеру (24), говорникова жеља није усмерена просто на то да поменути сајт настане, него да, претпостављамо, уштеди време и енергију које сада троши у потрази за провереним информацијама.

У вези с првом карактеристиком треба приметити да су овакве СУК посебно експресивне, што се лако уочава кад се упореде са еквивалентним обавештајним реченицама с глаголом *желети*: *Кад би ме макар њустила да...* експресивније је од *Желим да ме макар њустии да...*, а *Да ми је да видим своје хаљине у...* упадљиво је експресивније од *Желим да видим своје хаљине у...* У овом погледу међу анализираним СУК уочавамо два подтипа. Код оних са *кад* експресивност је обично појачана неким изразом за умањивање; у нашим примерима то су *макар* (21) и *барем* (23). Оваквим средствима говорник привидно умањује „наметање”, тј. представља своју жељу као релативно скромну (‘Не тражим много, него *само* оволико...’). Али, иако експресивне, овакве СУК са *кад* и даље су мање експресивне од оних са везником *да*, какве имамо у примерима (24)–(26), где специфична конструкција са посесивним дативом чини исказ посебно експресивним.

На треће битно својство оваквих СУК – да говорник остварење жеље сматра мало вероватним – упућује, поред, наравно, тога што по форми одговарају ЗУК за потенцијални услов, и честа употреба неодређених заменица и заменичких прилога. Наиме, жељена ситуација је често толико далеко од остварења да говорник уопште нема јасну идеју о томе *ко* би је и *како* могао реализовати, па ти елементи хипотетичке ситуације остају неодређени: уп. ...*кад бисмо некако њрошли јефџиније* (22); *Кад би нам неко њомолао...* (23); *да једном оџворе неки сајџи* (24).

Илокуциону снагу експресива имају и СУК које по форми одговарају ЗУК за иреални услов:

- (27) *Кад бих само знао заџџо је њо урадила...* То питање ће ме прогонити цео живот. (И-НП)
- (28) Ја сам овде сасвим сама, ах *кад би само мола биџи крај њебе*. (И-ЛБ)
- (29) *Кад бих само мола да љедам своју њроџлосџи као филм, да се смејем, љлачем и враџим у нека друџа времена...* (И-ЛБ)
- (30) Фантастична писма, нема боље! (а) *Кад би бар сви муџки били њако романџични* и (б) *кад се не би срамили својих осјеџаја...* ја још чекам да ми је неки отпјева.... (И-Ф)
- (31) Ех, *да нам је данас еџџуџиџазам оснивача и доброџвора Новосадске џрџовачке омладине*. (И-ДМ)
- (32) Не мерам никоме ништа, *да је сређе да се радујемо сваџби и унучеџу, а не овако...* (И-НП)
- (33) КРСТИЋ И ТЕОДОСИЋ: *Да нам је виџе њаквих као Боџдановић!* (И-НП)

⁷ Дугујемо захвалност једном од анонимних рецензената овог рада који нам је скренуо пажњу на ово својство СУК са *кад* и *да*.

Иако је и овде, као и у примерима (21)–(26), реч о експресивима, у примерима из ове групе у питању је другачији тип експресива. За жеље је, видели смо, кључно да говорник (1) жели да се хипотетичка ситуација оствари; (2) њено остварење није под његовом контролом; и (3) сматра њено остварење начелно могућим, иако не и вероватним. За експресиве из примера (27)–(33) важе прва два својства, али не и треће. Тако би, у примеру (27), говорник желео да његова вереница није извршила самоубиство, али остварење те хипотетичке ситуације, по природи ствари, није могуће. Слично томе, и у осталим примерима, оно што говорник износи као предмет своје жеље није оствариво. Стога се примери из групе (27)–(33) не могу означити само као *жеље*, јер је за жељу нужно да говорник њено остварење сматра макар теоретски могућим, већ је њихову илокуциону снагу прикладније одредити као *ламениј* – говорник хипотетичку ситуацију у СУК не износи зато што се нада да би се она некада могла остварити, већ да би показао колико га немогућност њеног остварења емотивно погађа.

Овај одељак закључујемо групом примера са сложеним предикатом у коме је пунозначни глагол свршеног вида.

- (34) Послијеподне смо кренули према Херцеговини, нисмо пуно причали, ипак је умор учинио своје, само се чуо коментар. Ех, *кад бисмо моћли још мало остијати*. (И)
- (35) Миса иде даље. Ал та жеља ми не да мира.. *Кад бих моћла, макар мало ући у шај свети храм*. (И-Ф)
- (36) Овај се много намучио око свог кукуруза – рече једна – а кукуруз му се суши. *Кад бисмо моћле некако да му йомоћнемо!* – [...] Шта можеш ти да учиниш? – Наравно, не могу много [...] али учинићу колико могу. (И-ЛБ)

Чини се да су у оваквим случајевима начелно могуће обе интерпретације – и да је у питању жеља и да је у питању ламент. Ова потенцијална двозначност долази отуд што је код условних клауза са *кад* и *да* за разликовање потенцијалног од иреалног услова кључан вид глагола у предикату – кад је предикат свршени глагол, услов је потенцијалан, а кад је несвршен, услов је иреалан. Но вид сложеног предиката са глаголом *моћи* и свршеним пунозначним делом није лако једнозначно одредити – с једне стране, модални глагол *моћи*, који је синтаксички центар модалне конструкције, начелно је несвршен; с друге стране, иако функционише као допуна модалном глаголу, пунозначни глагол је семантичко средиште модалне конструкције, а он је свршен. Ово двојство, чини се, омогућава да се овакве конструкције интерпретирају и на један и на други начин. Тако у примерима (34) и (35) контекст (а у примеру (34) посебно узвик *ех*), сугерише да је у питању ламент, док се у примеру (36) из наставка види да говорница сматра да је макар некаква помоћ ипак могућа, па је у том случају пре реч о жељи него о ламенту.

Однос форме и функције СУК резимирамо у следећој табели.

Табела 1. Форма и функција самосталних условних клауза.

ФОРМА	ФУНКЦИЈА	ПРИМЕРИ И НАПОМЕНЕ	
ВЕЗНИК	ТИП ПРЕДИКАТА, ОБЛИК И ВИД ГЛАГОЛА		
	копулативни пред. с копулом у потенцијалу ⁸	(13)	
	прост. гл. предикат, презент, несврш. гл.	(11), (19)	
ако	прост гл. предикат, потенцијал, сврш. гл.	учтива молба	(20)
	мод. гл. у презенту + свршени пунозн. гл.		(15)–(17)
	мод. гл. у потенцијалу + свршени пунозн. гл.	(2), (14)	
	мод. гл. у презенту без пунозначног глагола		(1), (18)
кад	прост. гл. предикат, потенцијал, сврш. гл.	жеља	(3), (21)–(23)
да	егзист. констр. с посес. дативом; сврш. гл. у субј. јед.		(24)–(26)
кад	мод. гл. у потенцијалу + свршени пунозн. гл.	жеља / ламент	(34)–(36)
	копулативни пред. с копулом у потенцијалу		(30а)
кад	прост гл. предикат, потенцијал, несврш. гл.	ламент	(5), (27), (30б)
	мод. гл. у потенцијалу + несврш. пунозн. гл.		(29)
	мод. гл. + коп. конструкција		(28)
	егзист. констр. с посес. дативом		(4), (6), (31), (33)
да	егзист. констр. с ген.; несврш. гл. у субј. јед.		(7), (32)
	прост. гл. предикат у перфекту		(8), (9)

3. О добијеним резултатима

3.1. ГРАМАТИКА И ПРАГМАТИКА САМОСТАЛНИХ УСЛОВНИХ КЛАУЗА. Како се види из анализе спроведене у одељку 2, клаузе које су предмет овог истраживања битно се разликују од типичних ЗУК на функционалном плану: иако имају форму ЗУК, оне су комуникативно самосталне и конституишу засебне говорне чинове – учтиве молбе, жеље одн. ламентата. Поставља се питање шта лежи у основи оваквог функционалног проширења, тј. инсубординације. Да бисмо на то питање одговорили, треба размотрити својства типичних представника конструкција о којима овде говоримо: зависних условних клауза, с једне стране, и независних клауза које имају функцију директива одн. експресива, с друге стране, и видети шта је то што је овим конструкцијама заједничко.

Кључно заједничко својство, сматрамо, налази се на семантичком плану. Наиме, и зависне условне клаузе и независне клаузе којима се реализују типични директиви и експресиви (а то су заповедне и жељне независне клаузе) означавају ситуације које су нужно *хийоїейиичке*: ситуација ЗУК у тренутку говора није реализована, него се само може (или се могла) реализовати, а исто важи и за ситуације означене заповедним и жељним независним

⁸ Начелно, могуће је замислити и примере с копулом у презенту (уп. нпр. *Добар дан. Ако сїе вољни да ме саслуцаїе*), али у нашем корпусу нема потврда за ову варијанту.

клаузама. Притом, хипотетичност ЗУК увек подразумева и неутралан или негативан епистемички став: говорник или не зна да ли ће се хипотетичка ситуација остварити, или је уверен да је она мало вероватна или чак немогућа. Оваква хипотетичност омогућује конструкцијама са конституентском функцијом, као што су ЗУК, да се функционално осамостале и добију комуникативну функцију, и то пре свега у оним контекстима у којима говорник жели да изведе директив или експресив над чијом реализацијом, као што је у литератури већ показано на материјалу из енглеског (KALTENBÖCK 2016: 349, 350), или нема контролу (као код експресива) или је има само делимично (као код директива). У одговарајућим околностима, дакле, прагматички фактори омогућавају конструкцијама са формом ЗУК да превазиђу уобичајена ограничења своје граматичке форме и преузму функцију типичну за конструкције другачијег типа.

Но описани значај прагматичких фактора има и своја ограничења. Као што се види из табеле 1, иако су СУК функционално самосталне, инсубординиране, постоји јасна веза између њихове форме и функције. Или, другим речима, инсубординација ЗУК не даје увек исте резултате: једнима од њих изражавају се директиви, и то посебно учтиве молбе, а другима два блиска али ипак различита типа експресива – жеље и ламенти. Ова разлика у очигледној је вези са њиховом формом: СУК са функцијом учтиве молбе имају форму ЗУК за реални услов, а СУК са функцијама жеље и ламента – форму условних клауза за потенцијални одн. иреални услов (тим редом). А разлог за ово је у типу епистемичког става који имплицирају различите подврсте ЗУК: оне са везником *ако* и одговарајућим глаголским обликом имплицирају неутралан епистемички став, а оне са везницима *кад* и *га* – негативан епистемички став. Ово пак кореспондира са начелном разликом између директива и експресива, која је јасно формулисана у теорији говорних чинова. Према овој теорији, један од припремних услова (в. одељак 1.4) који важи за захтеве, па самим тим и за молбе, као њихову учтиву верзију, јесте тај да говорник верује да саговорник може реализовати његов захтев (SEARLE 1969: 66). Код жеља је пак та увереност слабија, а код ламената је уопште нема, при чему ни код једних ни код других илокуциона поента није у настојању да се постигне остварење хипотетичке ситуације, него у изражавању емотивног стања које је резултат њене неостварености.

Имајући све ово на уму, показује се као сасвим очекивано да се ЗУК које имплицирају неутралан епистемички став конвенционализују баш за извођење молби, а ЗУК које имплицирају негативан епистемички став за извођење жеља и ламената, и то: оне које остављају могућност да се хипотетичка ситуација оствари (тј. оне са формом ЗУК за потенцијални услов) – за извођење жеља, а оне које не остављају ни такву теоретску могућност (тј. оне са формом ЗУК за иреални услов) – за извођење ламената.

Према томе, иако процес инсубординације ЗУК подразумева да прагматички фактори надвладавају граматичке, ова зависност је узајамна, јер је комуникативна функција СУК и даље одређена граматичким факторима, тј. епистемичким ставом који граматичка обележја попут субординатора и глаголског облика обележавају.

Пре него што закључимо овај одељак, треба приметити да, иако начелно сви типови ЗУК имају одговарајуће СУК, међу њима у овом погледу постоји извесна асиметрија. Наиме, само се код ЗУК за реални услов, тј. оних са *ако*, инсубординација одвија потпуно регуларно, тако да међу СУК налазимо значајан број оних који имају форму типичних ЗУК за реални услов. За разлику од тога, СУК са *кад* којима се изражава жеља имају форму одговарајућих ЗУК, али по правилу садрже и неки израз за умањивање (*бар(ем), макар, само*) и(ли) неки маркер неодређености (*неко, неки, некако* и сл.), а СУК са *да* најчешће имају специфичну конструкцију са посесивним дативом или егзистенцијалним глаголом и историјски се могу довести у везу са оптативном *да*-конструкцијом, док су, бар у нашој грађи, врло ретки примери са формом најтипичнијом за ЗУК са *да*; штавише, налазимо само три таква примера (у два случаја са *да* и перфектом, а у једном са *да* и презентом, уп. примере (8)–(10)).

3.2. СУБОРДИНАЦИЈА И КООРДИНАЦИЈА У РАЗВОЈНОЈ ПЕРСПЕКТИВИ. У лингвистичкој литератури углавном постоји сагласност да у дијахроном развоју координација по правилу претходи субординацији (в. Павловић 2013: 295–298). Из те перспективе инсубординација условних клауза, како је већ примећено (КАЛТЕНБӨСК 2016: 342–343), представља обрнут процес, јер ту субординиране конструкције представљају извор из ког се развијају функционално независне клаузе. Ово, наравно, не важи за *да*-клаузе с посесивним дативом и(ли) егзистенцијалном конструкцијом, јер оне изворно и нису зависне (в. одељак 2.1).

3.3. САМОСТАЛНЕ УСЛОВНЕ КЛАУЗЕ, ПРОТОТИПСКА ОРГАНИЗАЦИЈА ГРАМАТИЧКИХ КАТЕГОРИЈА И СУБОРДИНАЦИЈСКО-КООРДИНАЦИЈСКИ КОНТИНУУМ. Чињеница да се клаузе са формом ЗУК могу употребити самостално, тј. са комуникативном функцијом, отвара питање статуса категорије условних клауза: ако су условне клаузе искључиво зависне, онда СУК уопште не би требало сматрати условнима, већ подврстама одговарајућих независних реченица, а то су заповедне (за СУК са *ако*) одн. жељне (за СУК са *кад* и *да*). А ако оне јесу условне, онда категорију условних клауза треба редефинисати, тј. требало би отворити могућност да у њу спадају и клаузе које нису зависне.

Прво решење – да испитиване клаузе просто издвојимо из класе условних клауза и третирамо као подврсте заповедних одн. жељних реченица – има своје предности: тиме се чува хомогеност већ установљене категорије условних клауза као нужно зависних. Међутим, тиме граматички опис губи на веродостојности: потпуним издвајањем – терминолошким и таксономским – испитиваних клауза из класе условних клауза занемарује се њихова очигледна сличност са (типичним) условним клаузама: оне имају исту унутрашњу структуру и означавају хипотетичку ситуацију чија реализација за говорника или није извесно могућа или је извесно немогућа. То значи да би оптималан опис подразумевао друго решење – оно које не занемарује ни битне функционалне разлике између ЗУК и СУК, али ни њихове формалне и семантичке сличности.

Такав опис, дакле, подразумевао би да категорију условних клауза – као, уосталом, и друге граматичке категорије – не третирамо као хомогени скуп

чланова који деле сва критеријална својства, већ као прототипски организовану категорију (в. TAYLOR 2003). Језгро те категорије чиниле би, наравно, типичне ЗУК – зависне клаузе којима се спецификују околности под којима се нешто може догодити одн. премисе под којима се нешто може закључити, али би се на њеној периферији нашле и клаузе које су предмет овог рада. Тиме се, дакле, схватање категорије условних клауза не мења радикално, јер су оне без сумње *типично* зависне, већ се омогућава да се у њој нађу и они ређи и мање типични представници који то нису. Уосталом, у том погледу се класа условних клауза не разликује суштински од неких других типова зависних клауза: Поповић (1977) описује један тип клауза са формом намерних које се користе „у функцији напоредних” и назива их псеудозависним, а исту појаву региструје и код последичних клауза (Поповић 2016¹⁶: 335–336), као и код оних чије је обележје *gok* (Поповић 2016¹⁶: 359); Петровић (1986) уочава један тип начинских одн. поредбених клауза који показује синтаксичку аутономност и формира координиране структуре, а Кликовац (2018) анализира, између осталог, клаузе са *каq* које су функционално независне и закључује да оне налажу „флексибилнији приступ, који ће дозволити да категорије – у овом случају категорије зависних и независних клауза – имају унутрашњу структуру”, те да између зависних и независних клауза „постоји континуум” (Кликовац 2018: 216).

На целисходност оваквог приступа, сматрамо, упућују и резултати досадашњих истраживања условних клауза (VASIĆ 2000; 2011; МОСКОВЉЕВИЋ Поповић 2018), који показују да и унутар ЗУК постоје битне функционалне разлике, а чини се да те разлике прате и разлике у степену подређености зависне клаузе вишој. Илуструјмо то с неколико примера:

- (37) *Ако добијем ипремију, купићу ауто.* (Поповић 2016¹⁶: 328)
 (38) *Ако је чистио, одмарао се.* (Волводић 2018: 464)
 (39) *Ако хоћеш да телефонираш, телефон је у предсобљу.* (VASIĆ 2000: 180)
 (40) *Лепше би мирисале новине, ако разумеш чисти хоћу да кажем.* (МОСКОВЉЕВИЋ Поповић 2018: 72)
 (41) *Има мултиплу склерозу, па ако бисте моли да се помолите за њено здравље.* (Поновљен пример (12) из овог рада.)

У вези с примерима као што је (40), Ј. Московљевић Поповић (2018: 72–73) примећује да у њима није могуће употребити корелатив, а то, рекло би се, важи и за пример (39), али не и за примере (37) и (38), у којима би корелатив био сасвим обичан (иако би био интерпретиран у различитим доменима – као „реална” условљеност одн. као условљеност у закључивању, в. Чудомировић 2019). Чињеница да је у примерима (37) и (38) унутар више клаузе могуће употребити конституент који би био семантички подударан с условном клаузом, док то у примерима (39) и (40) није могуће, указује на то да се у овим случајевима може говорити о различитом степену интегритетности условне клаузе у ширу структуру, у духу у ком то чини Леман (LEHMANN 1988: 183–192).⁹ Конкретније речено, у прва два примера условна

⁹ Прецизније говорећи, овде се комбинују два Леманова параметра: *стийен интјејрисаност* – у прва два примера условна клауза има корелативни елемент у вишој, а у друга два нема

клауза се може сматрати структурним делом више клаузе, јер спецификује околности одн. премисе које условљавају њен садржај, а у друга два би вероватно било оправданије третирати је као одвојену од ње, јер функционише као коментар усмерен на илокуциону снагу одн. прагматичку адекватност претходне клаузе као целине. Но таква условна клауза и даље не стиче пуну самосталност, јер и даље функционише само уз претходну клаузу, али не и без ње.

То пак значи да условне клаузе у примерима као што је (41) – а оне су предмет овог рада – не представљају тако радикално одступање од свих осталих условних клауза, већ су пре само крајња тачка на континууму (не)зависности који оне формирају; на супротном полу тог континуума налазиле би се условне клаузе које су структурни део више реченице, као у примерима (37) и (38), а негде на његовој средини парентетичке условне клаузе које имају карактер оградe и(ли) коментара, попут оних у примерима (39) и (40).

3.4. СТАТУС КЛАУЗА СА *АКО* И ПОТЕНЦИЈАЛОМ. У уводном одељку видели смо да у литератури нема потпуне сагласности у погледу карактера услова који се изражава ЗУК са субординатором *ако* и потенцијалом – већина аутора сматра такав услов потенцијалним, али има разлога и да се он сматра реалним, или бар ближим реалном него потенцијалном услову, јер се, како смо видели, може показати да имплицира неутралан, а не негативан епистемички став (в. одељак 1.2).

Резултати наше анализе, чини се, дају за право овом другом ставу. Наиме, како се може видети у одељку 2.2.1, СУК са *ако* и потенцијалом суштински се не разликују од осталих СУК са *ако*: и оне, као и све остале, имају функцију учтиве молбе. Према томе, приликом инсубординације, условне клаузе са *ако* и потенцијалом понашају се као и друге условне клаузе којима се изражава *неујтралан*, а не негативан епистемички став, а то, сматрамо, посредно потврђује да и ЗУК са *ако* и потенцијалом имплицирају неутралан епистемички став, који је карактеристика ЗУК за реални услов.

4. ЗАКЉУЧАК. Из досадашњег излагања може се извести неколико општих закључака. Најпре, условне клаузе се, осим као зависне, могу употребити и као самосталне, функционално независне клаузе с функцијом учтиве молбе, жеље или ламента, иако притом задржавају форму зависних условних клауза.

Између функције самосталних условних клауза и форме одговарајућих зависних условних клауза постоји јасна веза: оне с формом клауза за реални услов имају комуникативну функцију учтиве молбе, оне с формом клауза за потенцијални услов комуникативну функцију жеље, а оне с формом клауза за иреални услов комуникативну функцију ламента (уп. одељак 2). Инсубординација условних клауза има јасну прагматичку мотивацију, а то је потреба да се, тамо где је то важно, молба изрази на посебно индиректан, па самим тим учтивији начин, одн. да се жеља и ламент изразе с појачаном експресивношћу. Ова комуникативна потреба надјачава граматичку форму,

(уп. LEHMANN 1988: 183–189) – и параметар *синтаксичкој нивоа* (уп. LEHMANN 1988: 189–192) – да ли је условна клауза заиста део структуре више клаузе или је одвојена од ње.

тј. ограничење које она намеће, обележавајући условне клаузе као типично субординиране; истовремено, међутим, смер у коме се различити типови условних клауза функционално осамостаљују трасиран је управо граматичким факторима (в. одељак 3.1).

Најзад, могућност самосталне употребе клауза које су типично зависне доноси још једну потврду већ чврсто аргументованом когнитивнолингвистичком становишту о прототипској организацији граматичких категорија, као и схватању да иза опозиције *субординација* : *координација*, тј. *зависносћ* : *независносћ* заправо стоји континуум са низом прелазних случајева, а не хомогени скупови без икаквог пресека (в. одељак 3.3).

ИЗВОРИ

И – интернет; ДМ – друштвене мреже; ЕКСЈ – Електронски корпус српског језика (korpus.matf.bg.ac.rs); ЕП – електронска пошта; КТ – књижевни текстови доступни претрагом на интернету, на сајтовима или у облику електронских књига; ЛБ – лични блогови; НП – веб издања новина и информативни портали; ПЕК – приватна електронска комуникација; ТП – сервиси за тренутну размену порука (*instant messaging*); УК – спонтана усмена комуникација; Ф – форуми и дискусионе групе.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Војводић, Дојчил. Погодбена условљеност. Предраг Пипер (ур.). *Синтакса сложене реченице у савременом српском језику*. Београд – Нови Сад: Институт за српски језик САНУ – Матица српска, 2018, 458–467.
- Кликовац, Душка. *Српски језик у светлу коинитивне лингвистике*. Београд: Друштво за српски језик и књижевност, 2018.
- Ковачевић, Милош. Условне реченице с везником ДА у српском језику. *Грамаћичка ишћања српскога језика*. Београд: Јасен, 2011, 159–173.
- Ковачевић, Милош. Реченице с реалноусловним везницима у савременом српском језику. *О реченици и њеним члановима*. Београд: Јасен, 2015а, 176–204.
- Ковачевић, Милош. Синтаксичко-семантички услови употребе везника „кад” у погодбеном значењу. *О реченици и њеним члановима*. Београд: Јасен, 2015б, 205–217.
- Московљевић Поповић, Јасмина. О зависнослуженим реченицама са коментативном зависном клаузом. *Јужнословенски филолој* LXXIV/1 (2018): 63–80.
- Павловић, Слободан. *Узроци и механизми синтаксичких њромена у српском језику*. Сремски Карловци, Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2013.
- Петровић, Владислава. Нетипичне начинске и поредбене реченице с везником „као што”. *Научни састјанак слависта у Вукове дане* 15/1 (1986): 115–122.
- Пипер, Предраг. О оптаивности у српском језику. *Глас САНУ*. Одељење језика и књижевности. CDVIII/23 (2007): 73–107.
- Пипер, Предраг, Иван Клајн. *Нормативна грамаћичка српског језика*. Нови Сад: Матица српска, 2013.
- Поповић, Љубомир. Интегрални приступ комуникативним реченицама. *Књижевност и језик* XLIV/1–2 (1996): 1–41.
- Поповић, Љубомир. Синтакса. Живојин Станојчић, Љубомир Поповић, *Грамаћичка српског језика*. Београд: Завод за уџбенике, 2016¹⁶, 204–384.
- Чудомировић, Јован. Семантика и прагматика саставних одн. супротних напоредних везника *и, ња, ње, а, али, нејо* (необјављена докторска дисертација). Београд, Филолошки факултет, 2015.

ЧУДОМИРОВИЋ, Јован. Условне клаузе и теорија домена. *Научни сасијанак славистија у Вукове гране* 48/3 (2019): 259–278.

*

- AUSTIN, John. *How to Do Things with Words*. Oxford: Clarendon Press, 1962.
- BROWN, Penelope, Stephen C. LEVINSON. *Politeness: Some Universals in Language Usage*. Cambridge: Cambridge University Press, 1987.
- DANCYGIER, Barbara. *Conditionals and Prediction. Time, Knowledge, and Causation in Conditional Constructions*. Cambridge: Cambridge University Press, 1999.
- DANCYGIER, Barbara, Radoslava TRNAVAČ. Conjunctions, Verb Forms and Epistemic Stance in Polish and Serbian Predictive Conditionals. Dagmar Divjak, Agata Kochanska (eds.). *Cognitive Paths into the Slavic Domain*. Berlin: Mouton de Gruyter, 2007, 181–218.
- EVANS, Nicholas. Insubordination and Its Uses. Irina Nicolaeva (ed.). *Finiteness: Theoretical and Empirical Foundations*. Oxford: OUP, 2007, 366–431.
- FILLMORE, Charles. Epistemic Stance and Grammatical Form in English Conditional Sentences. M. Ziolkowski et al. (eds.). *Papers from the 26th Regional Meeting of the Chicago Linguistics Society*. Chicago: Chicago Linguistics Society, 1990, 137–162.
- IVIĆ, Milka. O srpskohrvatskim pogodbenim rečenicama. *Lingvistički ogleđi*. Beograd: Prosveta, Biblioteka XX vek, 1983, 145–155.
- KALTENBÖCK, Gunther. On the Grammatical Status of Insubordinate *if*-clauses. Gunther Kaltenböck et al. (eds.). *Outside the Clause*. Amsterdam: John Benjamins, 2016, 341–377.
- КАТИЋИЋ, Radoslav. Vrste pogodbenih rečenica u standardnom jeziku srpskom ili hrvatskom. *Зборник Мајишце српске за филологију и лингвистику XXVII–XXVIII (1984–1985)*: 339–343.
- LEHMANN, Christian. Towards a Typology of Clause Linkage. John Haiman, Sandra A. Thompson (eds.). *Clause Combining in Grammar and Discourse*. Amsterdam: John Benjamins, 1988, 181–226.
- MARETIĆ, Tomislav. *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*. Zagreb: Matica hrvatska, 1963³.
- MUSIĆ, August. Rečenice s konjunkcijom ‘ako, neka, li’ u hrvatskom jeziku. *Rad JAZU* 134 (1898): 1–79.
- MUSIĆ, August. Relative rečenice u hrvatskom jeziku. *Rad JAZU* 138 (1899): 70–117.
- MUSIĆ, August. Rečenice s konjunkcijom ‘da’ u hrvatskom jeziku. *Rad JAZU* 142 (1900): 1–125.
- ПОПОВИЋ, Ljubomir. Namerne rečenice u funkciji naporednih. *Књижевности и језик XXIV/1–4 (1977)*: 154–163.
- ПОПОВИЋ, Ljubomir. Heterofunkcionalna koordinacija. *Књижевности и језик L/1–3 (2003)*: 1–54.
- PROĐANOVIĆ, Marijana. Kontrastivna analiza sredstava za ublažavanje govornih činova koji ugrožavaju obraz sagovornika u engleskom i srpskom (neobjavljena doktorska disertacija). Filološki fakultet, Beograd, 2014.
- RADOVANOVIĆ, Milorad. *Sociolingvistika*. Novi Sad: Književna zajednica Novog Sada – Dnevnik, 1986.
- SEARLE, John R. *Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language*. London: CUP, 1969.
- SEARLE, John R. A Classification of Illocutionary Acts. *Language in Society* 5/1 (1976): 1–23.
- TAYLOR, John R. *Linguistic Categorization*. Oxford: OUP, 2003.
- VASIĆ, Vera. Kondicionalne klauze sa nekonsekutivnom apodozom. *Јужнословенски филолој LVI/1–2 (2000)*: 177–185.
- VASIĆ, Vera. Diskursna i metatekstualna kondicionalna klauza u srpskom jeziku. Срето Танасић (ур.). *Граматишка и лексика у словенским језицима*. Нови Сад – Београд: Матица српска – Институт за српски језик САНУ, 2011, 313–321.

Jovan Čudomirović

INSUBORDINATE CONDITIONAL CLAUSES:
INTERDEPENDENCE OF GRAMMAR AND PRAGMATICS

S u m m a r y

Apart from their typical use as subordinate adverbial clauses, conditional clauses in Serbian can also be used as independent clauses constituting a directive or an expressive speech-act, e.g. (1) *Ako možete da se pomerite* 'If you can move (please)'; (2) *Kad bi bar počela kiša* 'If it started raining at least'; (3) *Kad bih samo imao njeno pamćenje* 'If only I had her memory'; (4) *Da su mi sad tvoje godine...* 'If (only) I were your age now', etc.

Based on a set of 112 examples of insubordinate conditional clauses gathered from the electronic corpora, web forums and discussion groups, media sources, as well as from spontaneous interaction, this research shows that there are two basic patterns of form-function mapping in the insubordination of conditional clauses in Serbian – (I) clauses with *ako* 'if' and present tense or conditional (1–2) are used as politeness devices, i.e. to perform indirect requests aimed at saving the addressee's 'negative face'; (II) clauses with *kad* 'when/if' and conditional, as well as those with *da* 'to' and present or past tense (3–4) are used as expressives, namely wishes or laments. In other words, there is a correlation between the function of the typical, subordinate conditional clauses and their insubordinate counterparts (clauses performing directives have the form of 'open conditional' protasis, while those performing expressives have the form of the 'remote conditionals').

The data examined also allows for more general considerations about the interplay of grammatical and pragmatic factors in the conventionalization of the different types of constructions: the insubordination of the described clauses is clearly pragmatically motivated, but its exact outcomes are, on the other hand, grammatically determined.

Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Катедра за српски језик са јужнословенским језицима
Студентски трг 3, 11000 Београд, Србија
jovan.cudomirovic@fil.bg.ac.rs

(Примљено: 1. априла 2020;
прихваћено: 28. октобра 2020)